УДК 745

Л.М. Шкляева

ЧҮКЕП НӘКЫШЬЛӘҮ ОСТАСЫ АЛЕКСАНДР ИВАНОВ ИҖАТЫНДА СӘНГАТИ ОБРАЗЛАРНЫҢ ҮЗЕНЧӘЛЕГЕ

В статье раскрываются творческие приемы современного мастера-чеканщика А. Иванова. Он является восприемником традиционных способов художественной обработки металла, характерных для ремесленников Волжской Булгарии и Казанского ханства. В его работах нашли отражение мотивы татарской народной культуры.

Ключевые слова: прикладное творчество, чеканка, рельефные композиции, татарский орнамент.

Татарстанның Тукай районындагы Александр Иванов туып үскән Мартыш авылында да, Ивановлар гаиләсендә дә нәселдән килгән нәкышьчеләр булмый. Чүкеп бизәкләр төшерү остасына бу һөнәр буенча башлангыч та, урта белем дә алырга туры килми, аның таланты күктән иңгән, үҗәтләнеп үзлегеннән өйрәнүгә нигезләнгән. Нәкышь остасы сюжет сәнгате серләренә мөстәкыйль ирешә һәм үз әсәрләрендә, реализм таләпләрен саклаган хәлдә, халкыбызның татар әдәбиятында һәм төрки эпоста күтәрелгән темаларны чагылдыра. Аның яңалыгы металл панноларны чүкеп бизәкләүдә Согд, Бәлх, Мәрв көмеш савыт-сабалары өчен характерлы булган алымысулларны, төрле формаларны файдаланудан гыйбарәт. Металл өслеген чүкеп бизәкләү күп гасырлар элек барлыкка килеп, болгарларда, XX йөзнең беренче чирегендә татар халык декоративгамәли сәнгатендә (аеручa зәркән эшләнмәләрдә) киң таралган булган. 1970 елларда чүкеп бизәкләү белән кызыксыну нык көчәеп китә, шәһәр һәм авыл интерьерларына чүкеп бизәкләнгән панно-лар элү популярлаша.

Бу традицияләрне дәвам итүчеләр сафында бүген металлны сәнгатьчә эшкәртү остасы Александр Ивановны атый алабыз. Ул сәнгать дөньясы белән беренче тапкыр, армиядән кайткач, Түбән Кама химия комбинаты каршында эшләүче танылган рәссам Г.В. Арчуашвили остаханәсендә таныша. Анда ул металл панноларны кул көче белән эретеп кою, коелган өслеккә чокып (төрткеләрдән гыйбарәт, күпертеп, югары рельефлы итеп) рәсем төшерү процессын күзәтеп кенә калмый, ә бу авыр хезмәтне үзе дә өйрәнә. Бу эшнең техник алымнарын ул бер елда үзләштерә, шуннан башлап, менә 40 ел инде А. Иванов ял көне, бәйрәм көне, тәүлегенә 12 сәгать буе эшли. Бакыр паннолар өстендә эшләү өчен өч айдан башлап, ел ярымга кадәр вакыт таләп итәлә. Бу вакыт эчендә авторның техник чаралардан виртуозларча

файдалануы белән беррәттән, рәсемне, аның композициясен оста итеп сурәтләве дә мөһим роль уйный. Өслеккә чүкеп бизәк төшерү, бер яктан, монументаль характер алса, икенче яктан, динамик пластиканы хәтерләтә.

А. Иванов иҗаты һәр детальнең нәфис эшләнеше белән җәлеп итә. Стилендә рәссам буларак үзенә генә хас сыйфатлары ачыклана, ягъни әсәрләрендә яктырткан «Зодиак тамгасы» сериясеннән «Кучкар» образы аша «Мин кем?» дигән сорауга җавап бирә. «Мин – максатыма ирешү юлында үҗәт бер Кучкармын, мөгеземне төбәп, Марс һәм Кояш яклавы астында алга барам. Туган елым – Аждаһа. Мине Алиһәм һәрвакыт күзәтеп, озатып йөри. Ут юлымны яктырта». Александр Иванов туган көннең йолдызлык тамгаларына чын күңелленнән ышанып, алар кешеләрнең үз-үзен тотышына йогынты ясыйлар, дигән фикердә тора. Шул ук вакытта ул: «тормышта ничек яшисең, язмышың да шулай формалаша. Менә мин җаным-тәнем белән иҗатка биреддем. Хатыным белән улым кайчагында әрлиләр дә. Чөнки күпләрнең хәзер машиналары, гаражлары бар. Теләсәм, мин дә аларны алган булыр идем, әмма мин алардан баш тарттым. Иҗатыма комачаулар дип уйладым», – дип тә куя.

Иҗатчының әсәрләре күп юнәлешле, әмма аларның һәркайсы халык язмышы белән бәйле. А. Иванов 1985 елда «Куликово сугышы» сериясен эшли. Шул панноларның берсендә рус сугышчысының православие гыйбадәтханәсе фонында көрәшкә әзерләнүе тасвирлана. Рәссам: «Без – чукындырылган татарлар. Өебездә һәрвакыт икона булды, әни аның әйләнәсенә үзе чиккән ак пәрдә элеп куя иде. Авылда чиркәү булмады, беркайчан да гыйбадәтханәгә керергә туры килмәде. Шулай да мин кечкенәдән христиан бәйрәмнәрен яраттым, аңа бөтен авыл әзерләнә иде», – ди. Александр христианнарча «дөрес итеп» яшәргә өйрәткән әбисен рәхмәт хисләре белән искә ала. Ул аңа туксанынчы елларда илдә хөкем сөргән дуамаллык шартларында кешелек сыйфатларын саклап калырга ярдәм иткән. А. Иванов 1994 елда иҗат иткән эшен дә «Дуамаллык» («Безумие» – «Человеческие пороки» сериясеннән) дип атый, һәм анда үзгәртеп кору галәмәтләренең тискәре якларын чагылдыра. Әмма моның белән чикләнми, аны тетрәндергән бер төн аның иҗади юнәлешен дә үзгәртә. А. Иванов шундый төш күрә: янәсе ул туган авылы урамыннан барганда бер өйгә керә, анда озын гына буйлы, ак киемдәге бер карт була. Ул аны армиядә хезмәт иткәндә дә төшендә күргән була. Ул чакта ак киемле бу карт Александрга әтисенең үлгәнен хәбәр итә, ә иртән йокыдан торуына шушы хактагы телеграмманы ала. Ә бу юлы кайгылы кыяфәттәге карт Александрга өйнең уң почмагына – гадәттә икона куелган якка карарга куша. Караса – анда гарәпчә язылган кәгазь битләре ята, шуларның соңгысына «Мөхәммәд пәйгамбәр» дип язылган. Бу төшеннән соң Александр үзенең электән

мөселманнар нәселеннән булуын аңлый. Һәм Болгарга китә, андагы һәйкәлләрне игътибар белән карый һәм үзенең ерак үткәнен күзалларга тырыша. «Татарстан» сериясеннән «Болгар ханлыгы» («Булгарское ханство», 1996) һәм «Шомлы еллар» («Тревожные годы», 1998) әсәрләре шуның йогынтысында иҗат ителә. Автор анда Идел Болгарстаны металл эшләнмәләре өчен хас булган зооморф һәм үсемлекләр мотивларыннан файдалана.

Нәкышьченең чынбарлыкны тагын да киңрәк күзаллавына борынгы болгар чорына караган татар бәетләре һәм хикәятләре сюжетлары да Габдулла Тукай шигърияте кебек үк тәэсир итә. Осталыгы белән шактый танылып өлгергән автор яраткан шагыйре иҗатын «Балачагым әкиятләре» («Сказки моего детства» (2000 елларда) сериясендә гәүдәләндерә. Горизонталь киңлеккә сузылган бакыр паннолар Густав Доренең график сәнгатен хәтерләткән чүкелмә «рәсемнәр» белән бизәлгән. Аларның берсендә кыю авыл егетенең ничек итеп урман пәрие – Шүрәлене җиңеп чыгуы сурәтләнгән. Анда төп персонажлар тирәлегендәге агачлар, әйтерсең, җанланган, алар ыргак сыман бөгелгән ботакларын җилпиләр. Кәүсәләр арасыннан бу күренешкә гаҗәпләнгән кеше йөзләре карап тора. Хәтта урман җәнлекләре куркып калган. Ерткыч кошлар да көрәшнең азагын ләззәтләнеп көтәләр. Куркыныч көч белән «бил алышу»га күтәрелгән Батыр үзенең дошманы каршына баскан. Әкияти коточкыч зат образы махсус рәвештә чиктән тыш озын куллы итеп сурәтләнгән. Аның зур-зур «агач бармаклары» егетне эләктереп алырга үрелгән. Александр Ивановның күңелендә әтисенең: «Куркуга бирешмә, батыр кебек кыю бул!» дигән сүзләре саклана. Татар авылларында мондый сүзләрне балаларына һәр гаиләдә әйтәләр. Шулай ук «Су анасы» әкиятендә малайга аның әнисе әйткән сүзләр дә еш кабатлана. А. Иванов панносында бакага охшаган Су анасы озын чәчләрен алтын сыман ялтырап торган тарак белән тарый. Ул композициянең үзәк өлешен тәшкил иткән күл өслегендә, калкып торган басмада тамашачыга таба йөзе белән урнаштырылган. Рәссам җәйге аяз көндә күлдә яшәүчеләрнең тыныч кына үз эшләре белән мәшгуль булуларын оста итеп сурәтләүгә ирешкән. Еракттарак – авыл күренеше. Куркудан агачлар артына яшеренеп, басма өстен күзәтүче малайның аркасы күренеп тора. Бу күренеш аны бөтенләй әсир иткән, ул һич кенә дә китә алмый. Әсәрдә гөнаһ һәм намус капма-каршылыгы зур урын били. Авторга, барыннан да бигрәк, вакыйганың ничек тәмамлануы мөһим. Бу аның «Кәҗә белән сарык» әкиятен гәүдәләндерүендә дә чагылыш таба: картаеп тешләре коелыган йорт хайваннары һәм аларны хәзер ашап ташларга җыенган ерткычлар «йөзгә йөз» сурәтләнгән. А. Иванов тормыш тәҗрибәсе һәм зирәк акылның ахмак көчләрне җиңеп чыгачагына тамашачыны да ышандыра. Бу күренешнең сүзсез шаһитләре рәвешендә

композициядә карт хуҗалар, мифик кошлар һәм арысланнар да урын алган. «Балачагым әкиятләре» сериясендәге һәр әсәрдә композицияне үсемлек-чәчәк орнаментлары бизи. Яфрак һәм чәчәк бөреләре ирекле урнаштырылган сабакларны тоташтан үрмәләтеп бирүе белән автор тормыш чылбырының өзлексез дәвам итүен символлаштыра. Андый бизәкләрне татар чигүчеләре еш кына сөлгеләргә, тәрәзә пәрдәләренә, кашагаларга төшерәләр. Александр Иванов туган йортта да мондый үзенчәлекле бизәлеш гадәти хәл була. Өй эчендә кулланыла торган тукымалардагы, Габдулла Тукай әкиятләрендә тасвирланганча, җете ачык төсләр белән чигелгән чәчәкләр балачактан аңына сеңеп калган.

Нәкышьче Александр Иванов туган ягына һәм татар мәдәниятенә булган мәхәббәтен панноларга чүкеп ясалган образлары белән мәңгеләштерә, ул аларда, милли тәңгәллекне берләштергән этик һәм эстетик нормаларны төгәл үтәве белән, үзенең иҗади мөмкинлекләрен раслый.

Шкляева Людмила Михайловна,
ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының тасвирый һәм декоратив гамәли сәнгать бүлеге өлкән фәнни хезмәткәре